

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ РОБІТНИЧИХ КАДРІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Підготовка робітничих кадрів є одним із пріоритетів держави. Ринкові відносини, що нині утверджуються, його не тільки не відкидають, але й зрощують, додають до його статусу нову актуалізацію. Історично в Україні було створено систему профтехосвіти: стаціонарні школи ФЗУ, курси, а також індивідуально-бригадне учнівство. Розвиток економіки, індустріалізація країни сприяли не тільки підвищенню уваги до підготовки робітничих кадрів, але й зміні характеру й змісту цієї роботи, особливо професійної освіти. З 1921 по 1929 рр. кількість шкіл ФЗУ в Україні збільшилася з 32 (2 тис. учнів) до 191 (23,4 тис. учнів). Ще більш уважне ставлення до підготовки робітничих кадрів практикувалось у період існування СРСР, особливо в період “розвинутого соціалізму”. У березні 1929 р. на основі постанови Уряду СРСР було здійснено першу реформу професійної школи. Виникли два типи шкіл ФЗУ: ШУМП – для підготовки робітників нижчої кваліфікації (2 роки) – і підготовка універсальних робітників середньої і високої кваліфікації (3 роки). Реформа спростила та наблизила фабзавуч до виробництва, яке бурхливо розвивалося. Її реалізація дала змогу збалансувати співвідношення практичного і теоретичного навчання. Цей досвід можна використати і в сучасний період становлення незалежної держави.

В умовах сучасного ринку перспектива формування національних робітничих кадрів базується на застосуванні позитивного досвіду минулих років. Дослідження навчально-виховної діяльності в колонії імені М.Горького під Полтавою і в комуні імені Ф.Е. Дзержинського в Харкові, зокрема організації та змісту діяльності професійної школи, що була в комуні, та порівняння її з діяльністю професійних шкіл Мюнхена у 20–30-ті роки показують, що в зазначених професійних школах і України, і Німеччини першочергового значення надавали трудовим умінням. Так, у програмі навчальної роботи школи і майстерень комуні зазначалося, що загальноосвітня робота має своїм елементом трудову підготовку підлітків і “вузькі” завдання – дати формальні знання на рівні, потрібному для вступу до професійної школи та для роботи на виробництві. За змістом навчальна робота в професійній школі комуні здійснювалась у двох напрямках: загальноосвітнього мінімуму та прикладних знань до продуктивної праці, такої, як технологія матеріалів (металу, дерева) і креслення. Мінімум загальноосвітньої підготовки відповідав рівню семи класів трудової школи другого ступеня, максимум – десятирічної школи, а рівень професійної підготовки – четвертому розряду кваліфікації практичного ремесла.

Зазначений рівень загальноосвітньої та професійної підготовленості давав змогу випускати досить складну продукцію – електросвердла та фотоапарати ФЕД. При цьому електросвердла були такої якості, що в СРСР відмовилися від їх імпорту з Австрії, а фотоапарат ФЕД був і є відомим у всьому світі як один із найкращих. З цього можна зробити висновок, що професійна підготовка в професійній школі при комуні Дзержинського перебувала на високому рівні. З педагогічного погляду, цей рівень був зумовлений також сутністю концепції трудового навчання і виховання, як її розробив і реалізував А.С. Макаренко. Вона зводиться до таких положень: інтелектуальна насиченість трудової діяльності; захоплююча складність праці; не праця-робота, а праця-турбота; не на кустарному, а на сучасному машинному підприємстві в колективі робітників; за трудову діяльність учні одержують платню [1, 184–188].

Трудова підготовка в закладах, якими керував Макаренко, мала орієнтацію не на ремісничу, а на сучасне машинне виробництво, а також на те, щоб вихованці оволодівали не однією, а кількома професіями. В профшколі при комуні існував чіткий поділ праці, який виявився корисним саме тому, що кожний вихованець, оволодівши одним трудовим процесом і довівши його до досконалості, переходив до іншого. Внаслідок засвоєння великої кількості трудових операцій він ставав кваліфікованим робітником і у сфері промислового виробництва, і у сфері ремісництва. При заводі були креслярський та інструментальний цехи, плановий і комерційний відділи, конструкторське бюро. Праця на сучасному виробництві, причетність до випуску таких складних приладів, як електросвердла і фотоапарати, зумовлювала появу прагнення до теоретичних знань. Вихованці відчували потребу в їх здобутті, коли на практиці мали справу з сучасним складним обладнанням, з новими методами праці.

Здобуттю знань покликана була сприяти вся система народної освіти України. Її дослідник С.Сірополко так описує структуру тогочасної професійної освіти: “Над трудовою школою стоїть – за планом освітньої системи Сов. України – професійна освіта, яка зосереджується в професійних школах, технікумах та інститутах. Професійна школа мала стати масовою школою в галузі індустрії та сільського господарства. Професійна школа призначена обслуговувати підлітків від 15 до 18 років – як правило, після закінчення ними семирічної трудової школи. Основною базою для створення професійної школи на Сов. Україні стали почасти ті нижчі професійні школи, які дісталися Україні в спадщину від царських часів, почасти старші класи колишніх гімназій і реальних шкіл.

... Про якість професійної школи може свідчити авторитетний голос у цій справі М.Скрипника – тодішнього народного комісара освіти: “Якість нашої профшколи недостатня. Треба підвищити її, зробити так, щоб головним кадром, резервуаром, звідки брала б свої кадри наша вища школа, була профшкола. Нині ми бачимо, що учень, кінчаючи профшколу, часто-густо не має відповідних знань, щоб витримати іспит до інституту, до технікуму”. За первісною освітньою системою Сов. України технікуми та інститути стояли на одній площині – належали до категорії високих шкіл; різниця між ними, як двома типами високої школи, полягала в тому, що технікум мав підготовляти інженера вузької спеціальності, а інститут – інженера-організатора” [2, 172–173].

Напередодні Великої Вітчизняної війни, в умовах значних змін в економічному житті країни, галузеві системи підготовки робітничих кадрів не могли забезпечити народногосподарський комплекс кваліфікованою робочою силою, якої катастрофічно не вистачало. Виникла гостра потреба в реорганізації державної системи підготовки робітничих кадрів. У країні було створено систему трудових резервів. Почали діяти два види навчальних закладів профтехосвіти – ремісничі училища і залізничні училища, в яких освіту здобували за два й більше років, та школи фабрично-заводського навчання, де навчальний процес тривав 6 місяців. Усі учні перебували на повному державному забезпеченні.

У 50–80-ті роки ХХ ст. економіка України інтенсивно розвивалася, народногосподарський комплекс гостро потребував великої кількості кваліфікованої робітничої сили. Цю потребу система трудових резервів задовольнити вже не могла через свої специфічні особливості. Саме тому й було прийнято рішення про створення системи професійно-технічної освіти на базі системи трудових резервів. Так, відповідно до Закону СРСР “Про зміцнення зв’язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти СРСР” (1959 р.) школи ФЗН, ремісничі, залізничні, гірничо-промислові, будівельні училища та училища механізації сільського господарства трудових резервів, профтехшколи, школи ФЗУ та інші професійні заклади раднаргоспів та відомств було реорганізовано у денні та вечірні міські професійно-технічні училища з терміном навчання один–два роки. Реорганізацію навчальних закладів системи трудових резервів у ПТУ передбачалося здійснити до 1962–1963 навчального року. Міністерства, відомства повинні були виділяти і безкоштовно передавати верстати, механізми, прилади,

інструменти та інші матеріали для забезпечення майстерень, кабінетів і лабораторій училищ, будувати нові навчальні корпуси, майстерні та проводити ремонтні роботи. Випускниками вузів і технікумів поліпшували якісний склад інженерно-педагогічних працівників.

Україна успадкувала від СРСР розвинуту систему професійно-технічної освіти. До її складу входили 1160 державних професійно-технічних закладів освіти. Крім того, функціонувала широка мережа галузевих навчально-курсних комбінатів, у яких здійснювалися початкова професійна підготовка та підвищення кваліфікації робітників. 575 тисяч випускників загальноосвітніх шкіл у середині 90-х років минулого століття оволодівали у професійно-технічних закладах освіти більш як 800 робітничими професіями. Сімдесят відсотків учнів профтехучилищ поряд з професією здобували повну середню освіту. Профтехучилища здійснювали також перепідготовку незайнятого населення та підвищення кваліфікації робітників. Навчальний процес у них забезпечували понад 60 тисяч інженерно-педагогічних працівників.

Ця ланка освіти виконувала важливі функції соціального захисту підлітків. У профтехучилищах утримували 55 тисяч сиріт і напівсиріт, одержували безплатне харчування понад 200 тисяч дітей із бідних та малозабезпечених сімей. Професійна підготовка підлітків була необхідною передумовою забезпечення їх зайнятості і спрямовувалася на захист молоді від безробіття, на підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці. Водночас перебування профтехосвіти у складі загальносоюзної освітньої системи, жорстка централізація її планування й управління мали негативні наслідки. Підготовка робітничих кадрів була спрямована значною мірою на задоволення потреб економіки адміністративно-командного типу, переобтяженої військово-промисловим комплексом, внаслідок чого не вистачало кваліфікованих працівників у соціальній сфері, готельному господарстві, у сферах туризму, бізнесу, побуту, комунальної служби тощо. Професійно-технічна освіта не була зорієнтована на підготовку робітників для праці в умовах ринкової економіки. До того ж централізоване визначення змісту освіти, розроблення навчальних планів та програм, підручників уніфікували навчальний процес, обмеживши можливість адаптації професійно-технічної освіти до потреб економіки в конкретних регіонах, що призвело до вузькопрофільності в підготовці робітничих кадрів.

Після проголошення незалежності наша держава стала на шлях створення національної системи освіти, основу якої становлять Конституція та Закони України. Успадкована від командно-адміністративної економіки професійно-технічна освіта зазнає значних змін. Вона перестала відповідати реаліям сьогодення, економічного та соціального життя. Виникла нагальна потреба в її реформуванні. З огляду на це 8 травня 1996 р. Указом Президента України було затверджено “Основні напрями реформування профтехосвіти”. Нормативно-правову базу реформаційних процесів закладено також у Законі України “Про професійно-технічну освіту”, прийнятому Верховною Радою України 10 лютого 1998 р.

Нині профтехосвіта перебуває на роздоріжжі, до старих проблем додалися нові. Міністерство освіти і науки не спроможне їх розв’язати без належної підтримки з боку держави і громадськості. Зруйновано не тільки зв’язок переважної більшості професійних технічних навчальних закладів з базовими підприємствами, але й їх навчально-матеріальну базу. Обсяги фінансування професійно-технічної освіти зменшилися внаслідок зміни форм власності підприємств та розвалу планової економіки. За радянських часів близько 40–50% фінансування профтехучилищ здійснювалося базовими підприємствами, галузевими міністерствами й відомствами [3]. В сучасних умовах розвитку країни жодне підприємство не обтяжує себе утриманням закладів профтехосвіти. Оскільки практично вся діяльність цих закладів фінансується з державного бюджету, грошей хронічно не вистачає і ефективність такої освіти постійно знижується.

Водночас з метою налагодження зв'язку з підприємствами, які функціонують в умовах ринкової економіки, навчальні програми мають бути змінені. Способи управління та фінансового забезпечення професійно-технічних закладів також не відповідають вимогам часу. Внаслідок низької якості професійно-технічної освіти розвиток малого і середнього бізнесу в Україні не забезпечений належними формами підготовки населення до успішної діяльності в умовах ринку. На думку експертів, така ситуація зумовлена тими уявленнями про освіту, що склалися за радянських часів [4, 32]. Її завжди розглядали як монополію держави і як засіб для забезпечення потреби тоталітарного режиму в працівниках.

За умов глобалізації та інформаційної революції, коли в економіці поступово формуються конкурентні відносини, система освіти, створена для виконання специфічних завдань радянського режиму, не виконує своєї суспільної функції [5, 27–28]. Звичайно, варто зберегти позитивні риси профтехосвіти. Однак конче потрібно не лише подолати її залежність від радянської спадщини, а й розв'язати притаманні їй проблеми і суперечності.

Такі проблеми притаманні всім ланкам професійно-технічної освіти – початковій, середній та вищій професійній. Так, для початкової професійної освіти (ПТУ, училища) характерними є: значне зменшення обсягів виробництва в галузях виробничої сфери, скорочення прямих замовлень на підготовку робітників і фінансової допомоги з боку великих і середніх підприємств; збільшення технологічного розриву порівняно з розвинутими західними країнами в різних галузях промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту й зв'язку; недостатнє державне фінансування початкової профтехосвіти і контролю за процесом її реструктуризації; різке зменшення випуску робітників у закладах початкової професійної освіти; втрата престижності початкової профтехосвіти; низька і несвоєчасна оплата праці, старіння викладацького складу, перехід висококваліфікованих викладачів у сферу малого бізнесу; слабка матеріально-технічна база навчальних закладів профтехосвіти, особливо в депресивних галузях (радіоелектроніка, металообробка, легка промисловість та ін.); скорочення народжуваності населення, зростання наркоманії і малолітньої злочинності тощо.

Не менш складні проблеми притаманні середній професійній освіті (технікуми, коледжі). Серед них: недостатнє державне фінансування з бюджету і контроль за процесом реструктуризації середньої професійної освіти; різке скорочення підготовки фахівців для галузей матеріального виробництва протягом 90-х рр. ХХ ст. [5, 27–28]; зростання платного навчання з гуманітарно-економічних спеціальностей, що призводить до втрати галузевої спрямованості навчальних закладів середньої професійної освіти; низька і несвоєчасна оплата праці викладацького складу, зміна професійної спеціалізації викладачів у зв'язку з масовою “гуманітаризацією” технікумів; старіння матеріально-технічної бази навчальних закладів, недостатні комп'ютеризація й інформатизація освіти, особливо в депресивних галузях народного господарства та ін.

До проблем вищої професійної освіти (університети, академії, інститути) належать збільшення технологічного розриву з економічно розвинутими країнами і зниження конкурентноздатності вітчизняної вищої освіти; недостатнє державне фінансування вузів, що змушує розвивати платну освіту з непрофільних спеціальностей для вузів; слабка матеріально-технічна база, особливо в передових і наукомістких галузях; недостатня кваліфікація, низька оплата і старіння викладацького складу, зниження суспільного статусу вченого-педагога; наявність вузів з невисокою обліковою чисельністю студентів (менше 5 000 осіб, тимчасом як західні університети мають чисельність від 20 000 до 50 000 осіб); зниження рівня науково-методичної роботи у вузах; корупція, хабарництво в державних вузах через скорочення бюджетного і збільшення комерційного приходу студентів; ускладнена бюрократизована система ліцензування, атестації і акредитації вузів кожні 5 років, що викликає відволікання значних засобів і сил керівництва вузів; низьке працевлаштування випускників державних вузів та працевлаштування не за фахом або на

професії робітників чи службовців (водії, охоронці, продавці, агенти й ін.); значна диференціація щодо рівня і якості освіти столичних і периферійних вузів, вузів передових і депресивних регіонів; дискримінація недержавної вищої освіти щодо ліцензування й акредитації, надання приміщень в оренду, надання пільг студентам (відстрочка від армії, оплачувані відпустки) і статусу диплома про закінчення вузу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макаренко А.С.* Педагогические сочинения: В 8-ми тт. – М., 1983–1986. – Т. 4.
2. *Сірополко С.* Народна освіта на українських землях і в колоніях // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.
3. Указ Президента України “Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні” // *Голос України*. – 1996. – 8 травня. – № 322/96.
4. Політика у сфері освіти // *Економічне зростання на засадах справедливості. Український погляд.* Світовий Банк: документ для обговорення № 407. – К., 1999.
5. *Луковенко Ю., Нікітін В., Коловіцкова О.* Стан і перспективи реформування освіти в Україні // *Постметодика*. – 2001. – № 4.